

slo / een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Inhoudskaarten burgerschap

Inhoudskaarten burgerschap

Sinds augustus 2021 is de nieuwe wet Verduidelijking van de burgerschapsopdracht van kracht (zie [Wet & toezicht](#)). Deze wet beschrijft specifiekere dan voorheen wat er van scholen wordt verwacht rondom burgerschap. Scholen vroegen SLO ook naar een voorbeeld van een doorgaande leerlijn voor burgerschap. Deze vier kaarten beschrijven waar scholen ten minste doelgericht en samenhangend aandacht aan moeten besteden.

Leeswijzer en toelichting

De inhoudskaarten zijn als volgt opgebouwd:

	Fase 1 (sluit aan op onderbouw po)	Fase 2 (sluit aan op middenbouw po)	Fase 3 (sluit aan op het eindniveau van groep 8)	Fase 4 (sluit aan op het eindniveau van klas 2 vo)
<p>Hier beschrijven we telkens een onderdeel uit de wet Verduidelijking van de burgerschapsopdracht.</p> <p>We verwijzen waar passend naar kerndoelen die betrekking hebben op deze wet.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bij de formuleringen "de leerling leert over..." of "de leerling doet ervaring op met..." gaat het om onderwijsaanbod dat voortvloeit uit de wet Verduidelijking van de burgerschapsopdracht. • Bij de formulering "de school zorgt voor..." gaat het over afspraken die schoolteams samen maken over de schooleigen invulling van deze wet. Scholen en schoolteams moeten zorgen dat deze afspraken zichtbaar worden uitgewerkt. 			
<p><i>Hier beschrijven we welke leerlijnen we hebben uitgewerkt.</i></p>	Hier staan suggesties voor het onderwijsaanbod in fase 1	Hier staan suggesties voor het onderwijsaanbod in fase 2	Hier staan suggesties voor het onderwijsaanbod in fase 3	Hier staan suggesties voor het onderwijsaanbod in fase 4

Inhoudskaarten en curriculumontwikkeling

In de kerndoelen voor het po en die voor onderbouw vo worden ook doelen met betrekking tot burgerschap beschreven. Scholen hebben te maken met twee verschillende documenten waarin wettelijke eisen rondom burgerschap worden beschreven. Die situatie is tijdelijk. In 2024 komen er nieuwe kerndoelen burgerschap waarin de nieuwe wet wordt verwerkt.

Met deze inhoudskaarten brengen we de twee verschillende wettelijke eisen samen en laten we zien hoe de doorgaande leerlijn van onderbouw po tot en met onderbouw vo er concreet uit kan zien. Met de leerlijnen in de inhoudskaarten kun je het burgerschapsonderwijs tegen het licht te houden en vorm geven op school.

De inhoudskaarten beschrijven veel bekende inhouden, maar laten ook zien wat er met de nieuwe wet is veranderd. Er worden bijvoorbeeld explicietere eisen gesteld aan wat leerlingen moeten weten. Scholen moeten leerlingen meer uitdagen om te oefenen met burgerschapscompetenties. De nieuwe wet vraagt van scholen en lerarenteams ook om nadrukkelijker na te denken over de waarden van de school en hoe de schoolcultuur en het onderwijsaanbod daaraan invulling geven.

SLO maakte al eerder inhoudskaarten voor het po met burgerschapsinhouden (de onderdelen die met een b worden aangegeven in de [Inhoudslijnen oriëntatie op jezelf en de wereld](#)). Scholen die deze kaarten gebruiken, komen enkele nieuwe inhouden tegen, maar zullen de systematiek herkennen.

Het is de taak van de school om sociale competenties uit te werken, passend bij de waarden van de school. Inhouden die passen bij deze competenties zijn buiten deze inhoudskaarten gelaten. SLO maakte hiervan voorbeelduitwerkingen, zoals de [Inhoudslijnen oriëntatie op jezelf en de wereld](#). Deze inhoudskaarten sluiten aan op de [handreiking burgerschap funderend onderwijs](#).

Fases

De wet maakt geen onderscheid tussen de inhouden en doelen van het po en onderbouw vo. Bij de uitwerking van de inhoudskaarten laten we de inhouden zoveel mogelijk aansluiten bij de ontwikkeling van leerlingen. De fases zijn niet absoluut: afhankelijk van de groep kun je werken met doelen uit een eerdere of latere fase.

De vier fases sluiten aan bij de onder-, midden- en bovenbouw po (fases 1 tot en met 3) en onderbouw vo (fase 4). Inhouden uit eerdere fases vormen altijd het fundament voor een volgende fase.

Schoolaanbod

De cultuur van een school vormt leerlingen. Ze spiegelen zich aan medeleerlingen en leraren en brengen hun eigen ervaringen en culturele achtergrond in. De school vormt een minimaatschappij, waarin leerlingen ervaring kunnen opdoen met democratische cultuur, besluitvormingsprocessen, diversiteit en inclusie. Deze inhoudskaarten vragen expliciet aandacht voor dit aspect van burgerschapsonderwijs. We hopen dat deze inhoudskaarten scholen ondersteunen om ook invulling te geven aan dit aspect in de aangescherpte wet.

Inhoud	Fase 1 – onderbouw po	Fase 2 – middenbouw po	Fase 3 – bovenbouw po	Fase 4 – onderbouw vo
kennis van en respect voor van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat^{i ii}	De leerling leert over.....	De leerling leert over.....	De leerling leert over.....	De leerling leert over.....
De wet gaat over de volgende basiswaarden:	...regels en afspraken thuis en in de klas:	...regels en afspraken op school en in de leefomgeving:	...wetten en afspraken in de maatschappij:	...wetten en internationale verdragen:
a) <i>Vrijheid van meningsuiting</i> b) <i>Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling</i> c) <i>Verdraagzaamheid en tolerantie</i> d) <i>Afwijzen van discriminatie</i>	a) <i>Inspraak van leerlingen bij regels (overleg)</i> b) <i>Gelijke behandeling in gelijke gevallen</i> c) <i>Situaties waarin uitzonderingen van toepassing zijn</i> d) <i>Rechtvaardig en haalbaar voor iedereen</i>	a) <i>Inspraak van leerlingen bij regels in de school (leerlingenraad)</i> b) <i>Gelijke behandeling in gelijke gevallen</i> c) <i>Situaties waarin uitzonderingen van toepassing zijn</i> d) <i>Rechtvaardig en haalbaar voor iedereen</i>	a) <i>Inspraak van burgers in de rechtsstaat (verkiezingen)</i> b) <i>Grondrechten, mensenrechten en de rechten van het kind</i> c) <i>Rekening houden met minderheidsstandpunten</i> d) <i>Rechtvaardig en haalbaar voor iedereen</i>	a) <i>Inspraak en verzet van burgers en organisaties binnen de rechtsstaat</i> b) <i>Grondrechten, mensenrechten en de rechten van het kind</i> c) <i>Omgang met botsende grondrechten</i> d) <i>Uitsluitingsmechanismen en het gelijkheidsbeginsel</i>
	...verschillende rollen en verantwoordelijkheden in de omgang tussen:	...verschillende rollen en verantwoordelijkheden in de omgang tussen:	..verschillende rollen en verantwoordelijkheden in een democratische rechtsstaat:	.. verschillende rollen en verantwoordelijkheden in een democratische rechtsstaat:
	<ul style="list-style-type: none"> <i>leerlingen onderling</i> <i>volwassenen en kinderen</i> <i>mensen in relatie tot hun omgeving (zoals dieren)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>mensen onderling</i> <i>directie, leraren, ouders en leerlingen (leerlingenraad)</i> <i>ambtsdragers (zoals politiemensen) en burgers</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>burger – de leerling zelf</i> <i>bestuurder (burgemeesters en wethouders, ministers en koning)</i> <i>volksvertegenwoordiger (gemeenteraad, Provinciale Staten, Eerste en Tweede Kamer)</i> <i>rechter (aanklager en advocaat)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>burger – de leerling zelf</i> <i>bestuur (gemeentelijk - provinciaal - nationaal - Europees)</i> <i>volksvertegenwoordiging (gemeentelijk - provinciaal - nationaal - Europees)</i> <i>rechtspraak (nationaal - Europees - internationale verdragen)</i> <i>scheiding van de machten</i> <i>onafhankelijkheid van de rechtsspraak</i>

Inhoud	Fase 1 – onderbouw po	Fase 2 – middenbouw po	Fase 3 – bovenbouw po	Fase 4 – onderbouw vo
kennis over en respect voor verschillen en het uitgangspunt dat mensen in gelijke gevallen gelijk worden behandeld ^{iii iv}	De leerling leert over...	De leerling leert over...	De leerling leert over...	De leerling leert over...
<p>Het gaat hier over overeenkomsten en verschillen met betrekking tot:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Geslacht, gender en seksuele diversiteit, familie en thuissituatie, mogelijkheden en beperkingen</i> • <i>Politieke gezindheid, culturele identiteit, godsdienst en levensovertuiging</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen tussen leerlingen in hoe ze zichzelf en hun thuissituatie beschrijven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Geslacht en gender</i> • <i>Seksuele diversiteit</i> • <i>Familie en thuissituatie</i> • <i>Lichamelijke en cognitieve mogelijkheden en beperkingen</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen tussen mensen, in hoe zij zichzelf en hun thuissituatie beschrijven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Geslacht en gender</i> • <i>Seksuele diversiteit</i> • <i>Familie en thuissituatie</i> • <i>Lichamelijke en cognitieve mogelijkheden en beperkingen</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen tussen beelden die mensen van 'de ander' hebben en hoe 'de ander' zichzelf en zijn thuissituatie beschrijft:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Geslacht en gender</i> • <i>Seksuele diversiteit</i> • <i>Familie en thuissituatie</i> • <i>Lichamelijke en cognitieve mogelijkheden en beperkingen</i> 	<p>...actuele kwesties die voortkomen uit overeenkomsten en verschillen tussen mensen en hoe gelijke behandeling er in de praktijk uit ziet of zou kunnen zien:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Geslacht en gender</i> • <i>Seksuele diversiteit</i> • <i>Familie en thuissituatie</i> • <i>Lichamelijke en cognitieve mogelijkheden en beperkingen</i>
	<p>...overeenkomsten en verschillen in wat medeleerlingen belangrijk vinden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Voorkeuren en ideeën</i> • <i>Godsdienst en levensovertuiging</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen in wat mensen belangrijk vinden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Voorkeuren, meningen en opvattingen</i> • <i>Culturele gewoonten</i> • <i>Godsdienst en levensovertuiging</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen in wat mensen met verschillende achtergronden belangrijk vinden en manieren om met elkaar daarover in gesprek te gaan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Politieke ideeën</i> • <i>Culturele tradities</i> • <i>Godsdienst en levensovertuiging</i> 	<p>...overeenkomsten en verschillen in wat mensen met verschillende achtergronden belangrijk vinden en manieren om respectvol in gesprek te gaan over verschillen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Politieke stromingen</i> • <i>Culturele identiteiten</i> • <i>Godsdienst en levensovertuiging</i>

Inhoud	Fase 1 – onderbouw po	Fase 2 – middenbouw po	Fase 3 – bovenbouw po	Fase 4 – onderbouw vo
ontwikkelen van maatschappelijke competenties in samenhang met sociale competenties^{v vi vii viii ix}	De leerling doet ervaring op met...	De leerling doet ervaring op met...	De leerling doet ervaring op met...	De leerling doet ervaring op met...
<p>Het gaat hier over maatschappelijke competenties met betrekking tot:</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Pluriformiteit: openstaan voor andere meningen en bereid zijn tot samenwerking</i> <i>Democratie: omgaan met de vorm waarin er gezamenlijk of via vertegenwoordiging beslissingen worden genomen</i> 	<p>...eigen voorkeuren en ideeën verwoorden.</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Verwoorden</i> <i>Luisteren</i> 	<p>...meningen en opvattingen van anderen in eigen woorden samenvatten.</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Luisteren en doorvragen</i> 	<p>...debatteren over actuele of maatschappelijke kwesties waarover verschillende ideeën bestaan.</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Geïnformeerd deelnemen</i> <i>Luisteren en doorvragen</i> <i>Zowel verschillende als overeenkomstige ideeën benoemen</i> <i>Eigen afweging maken</i> 	<p>...debatteren over actuele of maatschappelijke kwesties waarover verschillende politieke, culturele of levensbeschouwelijke ideeën bestaan.</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Geïnformeerd deelnemen</i> <i>Luisteren en doorvragen</i> <i>Zowel verschillende als overeenkomstige ideeën benoemen</i> <i>Ethische en morele afwegingen maken</i>
	<p>...haar/zijn stem laten horen tijdens een beslissing.</p>	<p>...samen met anderen een compromis te vinden waarin rekening wordt gehouden met iedereen.</p>	<p>...samen met anderen manieren vinden om tot een besluit te komen.</p>	<p>...samen met anderen manieren vinden om tot een besluit te komen waarin iedereen zo veel als mogelijk kan vinden.</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Directe en indirecte vertegenwoordiging</i>
Ontwikkelen van sociale competenties in samenhang met maatschappelijke competenties	<p>Het is de taak van de school om sociale competenties uit te werken, passend bij de waarden die de school wil overdragen. Bekijk onze voorbeelduitwerkingen: https://www.slo.nl/publish/pages/4815/inhoudslij-n-po-ojwjezelfendeander04-2018.pdf</p>			

Inhoud	Fase 1 – onderbouw po	Fase 2 – middenbouw po	Fase 3 – bovenbouw po	Fase 4 – onderbouw vo
De school zorgt voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden en creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden ^x	De school zorgt voor...	De school zorgt voor...	De school zorgt voor...	De school zorgt voor...
<p>Het gaat erom dat de school zorgt voor:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een schoolcultuur waarin de waarden van de school en de basiswaarden van de democratische rechtsstaat zichtbaar zijn • Een onderwijsaanbod waarin leerlingen worden gestimuleerd om actief te handelen naar deze waarden 	<p>...een schoolcultuur waarin leerlingen en ouders kennismaken met de waarden van de school. Deze waarden sluiten aan op de basiswaarden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Vrijheid van meningsuiting</i> • <i>Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling</i> • <i>Verdraagzaamheid en tolerantie</i> • <i>Afwijzen van discriminatie</i> • 	<p>...een schoolcultuur waarin leerlingen actief oefenen met en handelen naar de basiswaarden en de waarden van de school.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Vrijheid van meningsuiting</i> • <i>Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling</i> • <i>Verdraagzaamheid en tolerantie</i> • <i>Afwijzen van discriminatie</i> 	<p>...een schoolcultuur waarin leerlingen actief oefenen met en handelen naar de basiswaarden en de waarden van de school.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Vrijheid van meningsuiting</i> • <i>Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling</i> • <i>Verdraagzaamheid en tolerantie</i> • <i>Afwijzen van discriminatie</i> 	
	<p>...een onderwijsaanbod waarin leerlingen steeds meer verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en voor hun omgeving.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ontmoetingen</i> • <i>Ervaring opdoen met</i> • <i>Oefenen met</i> 	<p>...een onderwijsaanbod waarin leerlingen steeds meer verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en hun omgeving.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ontmoetingen</i> • <i>Ervaring opdoen met</i> • <i>Oefenen met</i> • <i>Afstemmen op</i> • <i>Individueel en collectief belang afwegen</i> 		

ⁱ Zie ook Kerndoel 36 in het po: De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en hun rol als burger.

ⁱⁱ Zie ook Kerndoel 44 in de vo ob: De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.

ⁱⁱⁱ Zie ook Kerndoel 38 in het po: De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

^{iv} Zie ook Kerndoel 34: De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.

^v Zie ook Kerndoel 37 in het po: De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

^{vi} Zie ook Kerndoel 2 in het po: De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.

En Kerndoel 3: De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.

^{vii} Zie ook Kerndoel 6 in de vo ob: De leerling leert deel te nemen aan overleg, planning, discussie in een groep.

^{viii} Zie ook Kerndoel 36 in de vo ob: De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.

^{ix} Zie ook Kerndoel 43 in de vo ob: De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

^x Zie ook Kerndoel 35 in het po: De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.

Als landelijk kenniscentrum leerplanontwikkeling richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

slo

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 company/slo
 SLO_nl